

Geçmişten Günümüze Dada Hareketi ve Modern Tasarım Sanatına Etkisi

Arş. Gör. Dr. Serra Erdem

Makale Geliş Tarihi: 15.04.2019
Yayına Kabul Tarihi: 16.12.2019

Özet

Her şeyin sanat nesnesi olarak kullanılabilceği felsefesini içinde barındıran Dada hareketi aslında I. Dünya Savaşı'nın vahşetini ve bu vahşetin yaşanmasına izin veren dünyayı protesto eden bir anti-sanat hareketidir. Bu bağlamda tüm sanat biçimlerini ve formüllerini sorgulayan Dadacılar, sonunda sanatın yeni biçimlerini yaratmışlardır. 1923 yılında etkisini kaybeden Dada hareketi aslında hiç son bulmamış, 20.yy.ın birinci yarısında ortaya çıkan modern sanat hareketlerinin temellerinde, biçimsel özelliklerinde kendini göstermeye devam etmiştir. Özellikle 1960'larda görülen Fluxus ve Hapening hareketleri öncü olarak Dada'dan etkilenmiştir. Ayrıca 1970'lerden sonra görülen yapıbozumcu anlayış Dada'nın sadece 20.yy.ın başında görülen sanat akımlarını etkileyen bir hareket olmadığını kanıtlar niteliktedir. Dada'nın ortaya çıkışıyla birlikte, sanat terimi, farklı görsel anlatımlarla genişlemiş, eski anlamından daha farklı bir görünüme bürünmüştür. Sanatın tüm dallarını etkileyerek yeni yönelimlere sebep olduğu gibi, tasarım alanına da bambaşka bir görsel anlatım tarzı kazandırmıştır. Özellikle kolaj ve fotomontaj teknikleri aracılığıyla da bambaşka bir görsel dil yaratmıştır. Günümüz ve yakın geçmişin önemli tasarımcılarının çalışmalarında da Dada hareketinden direk olarak etkilenmeler görülmektedir. Bu makalede, bu bağlamda incelenen örnekler doğrultusunda, Dada hareketinden etkilenen modern tasarım sanatının geldiği yer tartışılacaktır

Anahtar Kelimeler: Dada Hareketi, Modern Sanat, Tasarım, Kolaj, Fotomontaj

THE DADA MOVEMENT FROM PAST TO PRESENT AND ITS EFFECT ON MODERN DESIGN

Abstract

The Dada movement, which incorporates the philosophy that everything can be used as an object of art, is actually an anti-art movement protesting the atrocity of World War I and the world that allows this atrocity to take place. In this context, the Dadaists, who questioned all forms of art and formulas, eventually created new forms of art. The Dada movement, which had lost its influence in 1923, has never ceased to exist, and has continued to manifest itself in the formal features of the modern art movements that emerged in the first half of the 20th century. Fluxus and Hapening movements, especially in the 1960s, were influenced by Dada as a pioneer. Moreover, the deconstructive understanding that was seen after the 1970s proves that Dada was not only a movement affecting the art movements which were seen in the beginning of the 20th century. With the emergence of Dada, the term art has expanded with different visual expressions and has a different appearance than its old meaning. By influencing all branches of art, it has caused new orientations and also gave a completely different style of visual expression to the field of design. It created a completely different visual language, especially through collage and photomontage techniques. In the works of prominent designers of today and recent past, there are also direct influences from the Dada movement. In this article, in the context of the examples examined, the place of modern design influenced by the Dada movement will be discussed.

Keywords: Dada Movement, Modern Art, Design, Collage, Photomontage

Giriş

20. yy. sanat hareketi ve akımlarında görülen I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkileri Dada hareketi'nde de kendini göstermiştir. Modern sanat hareketlerinden biri olan Dada hareketi için estetik ve sosyal değerlere meydan okuyan ilk sanat hareketi denebilir. I. Dünya Savaşı'nın zalimliğine ve korkunçluğuna karşı ilk olarak yazınsal alanda bir tepki olarak 1916 yılında doğan Dada, 1917 yılında uluslararası harekete dönüşmüştür. Hugo Ball'un Zürih'te açmış olduğu Kabare Voltaire de şiir ve bildiriler ile bu tepki bir grup sanatçı tarafından ortaya konulmuştur. "1916 yazında bu grup, büyük ahlakçı düşünür ve yergi yazarı Voltaire'in adını bırakıp, yaptıkları sanata ve amaçlarına, bebek konuşmasını andıran 'Dada' adını vermişlerdir (Lynton, 1989: 124)". Dada aynı zamanda Fransızca'da "tahta at" anlamına da gelmektedir. Dada sanatçıları, savaşın bir toplumdaki her yönünü-sanatı da dahil olmak üzere- sorgulamışlardır. Amaçları, sanattaki geleneksel değerleri yıkmak ve eskinin yerini alacak yeni bir sanat yaratmaktır. Aynı zamanda Kübizm, Fütürizm, Konstruktivizm ve Ekspresyonizm gibi diğer avant-garde sanat hareketlerinden de etkilenmişlerdir. Sözel sanatların yanı sıra ortaya koydukları resim, fotoğraf, heykel ve kolajlar da daha önce üretilen çışımalardan oldukça farklıdır. Dada'nın estetik, materyalist ve milliyetçi tutumları alay konusu ile işleyerek eleştirmesi, kendi sanatçı gruplarını oluşturan Berlin, Zürih, Paris, New York gibi bir çok şehirdeki sanatçıları üzerinde de güçlü bir etkisi olmuştur. Bu bağlamda Dada için, sanatçıların odağının estetik açıdan göze güzel gelen nesnelere üretmek değil; çoğu zaman burjuva duyarlılıklarını arttıran ve toplum hakkında, sanatçının rolü ve sanatın amacı hakkında izleyiciyi eleştirmeye yönelten eserler ürettiği ilk kavramsal sanat hareketi denebilir. Dada sanatçıları aynı zamanda hazır-nesne (ready-mades) kullanımlarıyla da kendilerini göstermiş ve tanınmışlardır. Onlar için sanatçı tarafından satın alınabilen ve sanat tarafından çok az manipülasyona uğratılabilecek bu günlük nesnelere, sanatsal yaratıcılık, sanatın tanımı ve toplumdaki amacı hakkındaki soruların görsel ifadesi ve kullanımıdır. Bu noktada akla gelen en önemli isim kuşkusuz Marcel Duchamp'tır. Ayrıca Francis Picabia, Hugo Ball, Tristan Tzara, Hans Arp, Kurt Schwitters, Man Ray, Raoul Haousmann ve Hannah Höch gibi sanatçıları da Dada hareketinde yer almışlardır. Dada sanatçıları 1917 yılında Triztan Tzara önderliğinde DADA dergisini çıkarmaya başlamışlardır. Derginin tasarımı, Dada hareketiyle aynı paralellikte kendini göstermiştir.

Biçim ve tipografide geleneksel olarak tasarlanan ilk sayı, Sanat ve Edebiyatın Yanlış Yazılışı, Dada hareketi haberini uluslararası bir izleyiciye duyurmada başarılı olmuştur. Dada dergisinin ikinci sayısı da açıklığa ve bilgilendirici içeriğe olan bağlılığını sürdürürken, üçüncü sayı önceki Dada dergilerinin hem tarzından hem de özünden çarpıcı bir kopuşa işaret ediyordu. Hareketin ilerici ruhuna uygun olarak üçüncü sayı, okunabilir tipografi ve mantıksal kompozisyonun her kuralını reddetmiştir. Birbirlerine üst üste basılmış kaotik bir tür kompozisyon, bazı sayfalarda sebepsizce sayfa boyunca dağılmış gibidir. Ortalanmış, eğik, baş aşağı kelimeler, yukarı aşağı, anarşik bir özgürlük ruhu ile sayfa boyunca koşturmaktadır. (Eskilson, 2007:135)

Görsel 1. Dada Dergisi, Sayı:3 (Solda)

Görsel 2. Dada Dergisi, Sayı:4-5

"Dada" dergileri 1917 yılında Zürih'te basılmaya başlanmış ve 1922'ye kadar basımını sürdürmüştür. Basım hayatını Paris'te 1920 yılından sonra devam ettiren dergiler, farklı açılarda uçuşan tipografileri, büyük-küçük harf kullanımları, üstüste gelen ve/veya çakışan tipografi ve imajları ile Dada hareketinin ruhunu yansıtmaya devam etmişlerdir. Dada hareketi süresince basılan dergilerden bir diğeri de Kurt Schwitters tarafından çıkarılan "Merz" adlı dergidir. "Merz" dergisi, "Dada" dergisi ile ortak tipografik tasarım diline hakimdir.

Görsel 3. Merz, Sayı:1 (Solda)

Görsel 4. Merz, Sayı:11, 1924, Sayı:4-5

Görsel 5. Raoul Hausmann, Dada Conquers, Kolaj, 1920. (Solda)

Görsel 6. John Heartfield- George Grosz, Kolaj (Sağda)

“Hannah Höch (1889-1978) ve Raoul Hausmann (1886-1977) henüz 1918’de fotomontaj konusunda üstün nitelikli çalışmalar yapan sanatçılardır (Bektaş, 1992: 124)”. Özellikle Haousmann ve Höch’ün kolaj çalışmaları

modern grafik tasarımın gelişimine katkıda bulunmuş; Dada hareketi sonrası gelişen tasarım hareketlerinde de temel bir rol oynamıştır. “Buna ek olarak şiir, otomatik yazı ve kolajı yaratıcı bir şekilde kullanarak 1960’ların Oluşum (happening) performanslarının da ilk örneklerini sergilemişlerdir (Hodge, 2011: 118)”. Berlin Dada hareketi sanatçılarından John Heartfield ve George Grosz’da kolaj ve fotomontajları da günümüz modern tasarıma öncülük etmiştir.

Hareket, Sürrealizm’in ortaya çıkmasıyla dağılmış, ancak ortaya çıkardığı fikirler, çeşitli modern ve çağdaş sanat hareketlerinin temel taşları haline gelmiştir. Hem savaşı durdurmaya yardım etmeyi, hem de milliyetçi ve burjuva sözleşmeleriyle hayal kırıklığı yaratmayı amaçlayan Dada sanatçıları, geleceğin sanat eserlerinde de devrim yaratmıştır. Bu devrimi dönemin gelişmekte olan sanat dallarından biri olan tasarım sanatında da görmek mümkündür. “20.yy. başlarında ortaya çıkan Kübizm, Fütürizm, Dada, Sürrealizm, De Stijl, Suprematizm, Konstrüktivizm, gibi modern sanat akımları dönemin grafik tasarımını da yakından etkilemiştir (Becer, 2015: 102)”.

Dada ve Modern Tasarım

Erken Dada sanatçıları, şu döneme kadar yaratılan sanat eserlerinin sanat olduğu fikrini reddetmiş; bunu yerine, sanat karşıtı olduklarını iddia ederek, modern dünyanın anlamsızlığı ve içerisinde yaşayanlarla alay etmeyi düşünmüşlerdir. Bu bağlamda, belki de en çok tanınan fotomontaj ve kolajın, Dada’nın çağdaş grafik tasarım metodolojisi ve stili üzerinde derin etkileri olduğu görülmektedir. Bu süreç, kaotik görüntülerin montajı veya kolajını oluşturmak için mevcut görüntü ve/veya fotoğraflardan ve/veya açıklayıcı posterlerden kesilmesini ve birleştirilmesini içermektedir. Dada sanatçıları için bu yöntem, savaş propagandası yapan afişlerle dolu bir dünyada, propaganda karşıtı bir sunumdur. Dadacılar yarattıkları çalışmalarda hiçbir anlam ifade etmediklerini iddia etmiş olsalar bile, sanat eleştirmenleri bu çalışmalarda derin bir sosyal yorum ve eleştiri bulmayı başarmışlardır.

Dadaistler her ne kadar sanata karşı olduklarını, geleneği reddettiklerini, sadece yozlaşmış bir toplumla alay edip aşağılıklarını ifade etmiş olsalar da, ortaya koydukları çalışmalarla fütürizmin görsel alfabetini zenginleştirmişlerdir. Kural ve doğmalardan kurtulmak sanatçıyı kendi gerçeğine daha çok yaklaştırmıştır. Şans eseri olarak bilinçsizce yapılanın etkinliği anlaşılınca, Dadaistler kendiliğinden (spontane)

olanı planlı davranışla birleştirmenin yollarını aramışlar; bu sentez sayesinde tipografi geleneksel kısıtlamalarından kurtulmuştur. Dada aynı zamanda, harf biçimlerini Kübizm kavramına uyan - fonetik semboller olarak değil - görsel biçimler olarak kullanmıştır. Tzara ve Hausmann, harf biçimlerini bu şekilde ele alarak, ayrıca harf, tipografik malzeme ve görsel işaretlerle de kolajlar yaparak gerilim ve kontrast alanlarını oluşturmayı amaçlayan tipografiler gerçekleştirmişlerdir (Bektaş, 1992: 45-46).

Dada yalnızca bir form olmadığı ve bir sanat dönemi olarak kabul edildiğinden, çağdaş tasarımın Dada'nın etkilerinden sıklıkla yararlandığı görülmektedir. Günümüzde, dijital fotoğrafçılığın ve Photoshop gibi dijital fotoğraf düzenleme yazılımının ortaya çıkmasıyla, fotomontajları etkili ve yenilikçi bir şekilde üretme yeteneği güçlenmiş; ve amatör becerilerle, profesyonel seviyede tasarım geliştirme becerisi, Dada'nın etkilediği görüntülerin çağdaş kullanımını daha da popüler hale getirmiştir. Buna örnek olarak gösterilebilecek olan fotomontaj, günümüzde de genellikle afiş ve albüm tasarımlarında sıkça karşımıza çıkan çok popüler bir yöntemdir. Aynı zamanda, eğik tipografi kullanımı¹ fotomontajlarda çok sık görülen bir özelliktir. Bu tasarımlarda, biçimsel olarak başarılı bir sonucun, amatör düzeyde bir çalışma olarak yapıldığı izlenimi verebilir. Bunun sonucunda, Dada hareketini etkisini biçimsel olarak görmemizin yanı sıra, düşünsel olarak da ortaya çıkan ürüne bağımsız ve öznel bir his vermesiyle gözlemlenebilir.

Günümüz Tasarımcıları ve Örnekleri

Grafik tasarım ve tipografi anlamında, Dadaistler geleneksel uygulamalara karşı aynı saygılı tutumu korudular ve alanları geçmiş standartlara boğucu hale getirmeye çalıştılar. Dadaistler sonunda grafik tasarım üzerinde hem doğrudan, hem de dolaylı bir etkiye sahipti: doğrudan, bu konuda Dada tasarımcılarının yeni bir görsel kelime hazinesi ve yenilikçi kompozisyon stratejileri yaratması; dolaylı olarak, Dadisitlerin kongre özgürlüklerine önelik çağrısının çağdaş kültüre dağılması ve tasarımcıların geleneksel olmayan işlere karşı daha açık bir tutum kazanmalarının sağlanması. Bununla birlikte, Dada'nın etkisinin, hareketin sona ermesinden yıllar sonra, daha ilerici bir çağdaki tasarımcıların, 1960'lı yılların, Dada öncülerinin çalışmalarını yeniden keşfetmesiyle ön plana çıktığını hatırlatmak önemlidir (Eskilson, 2007: 134).

Tasarım yöntemi, Dada ve 20. yy.ın başlarında ortaya çıkan bir çok akımla yakından bağlantılı olduğu için, bu modern eserlerin görünümü aynı

¹ Dergi başlıklarından tek tek harfleri kırma yoluyla oluşturulan eşleşmeyen yazı tipi stiliyle yazılan sözcükler

zamanda klasikleşmiş bir hava da taşıyabilir.

Diğer 20.yy. gençlik hareketleri gibi, mevcut gençlik kültürü de kendi baskın tasarım dilini oluşturmuştur. İsyan sinyalleri olarak çizgi romanlar yeni tarzın temelidir ve kolaj tekniğinin temel ilkeliği temel bir çatışmayı ifade etmeye yardımcı olmuştur. Bu nedenle kolaj, punk'ın ilk aşamalarında tercih edilen sanatsal yöntemdir ve sonuçta ana akım tasarım tekniği olarak ortaya çıkmıştır. (Chwast, Heller, 1988: 229)

Dada'nın etkilerini en çok gördüğümüz dönemlerden bir tanesidir Punk tasarımlar. "Punk tasarımı, kendi içinde de barındırdığı bir anti-tasarım tutumu ile kolaj tarzını biraraya getirmiştir. Punk tasarımında Dada estetiğine ilginin canlanması, nihilistik anarşizmi ve herkesin kültürel bir üretici olabileceği fikrini birleştiren bir duyarlılıktan kaynaklanmıştır (Drucker, McVarish, 2013: 295-296)".

The White Stripes ve The Raconteurs gibi birçok bağımsız grup için poster tasarımı yapan Rob Jones, fotomontaj yöntemini net ve etkili bir şekilde kullanan sanatçılardan birisidir.

Görsel 7. The White Stripes (Solda)

Görsel 8. The Raconteurs (Sağda)

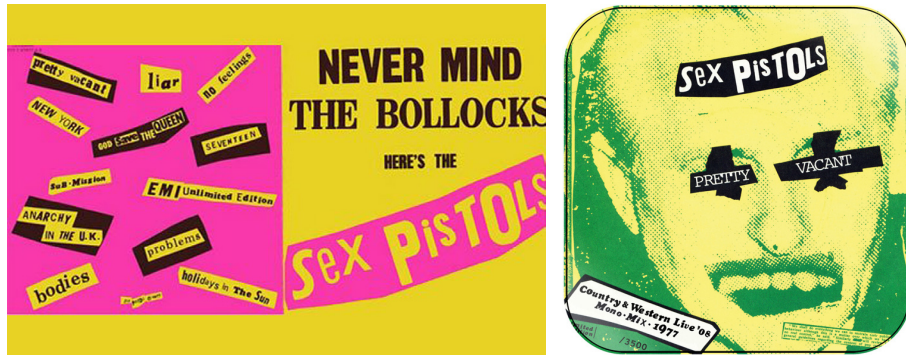
Franz Ferdinand grubu, tasarım çalışmalarında fotomontaj uygular ve grubunun adı, imajları ve Dada arasındaki bağlantıyı daha da belirginleştirir.

Görsel 9. Franz Ferdinand, 2003 (Solda)

Görsel 10. Lucid Dreams, 2008 (Sağda)

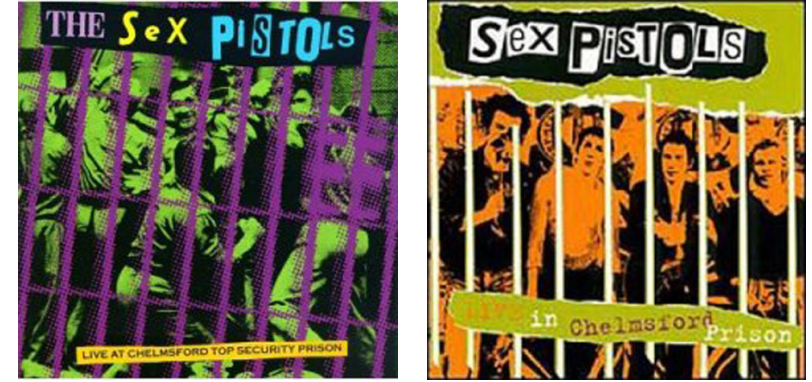
Modern tasarım döneminde Dada hareketini en baskın olarak gördüğümüz örneklerden bir tanesi de "Sex Pistols" albüm kapaklarıdır. Bu kapaklarda Dada dergilerinde görmüş olduğumuz kes yapıdır tipografi kullanımlarının, fotomontaj ve kolajların etkileri büyük ölçüde görülmektedir.

Görsel 11. "Never Mind The Bollocks", 1977 (Üstte Solda)

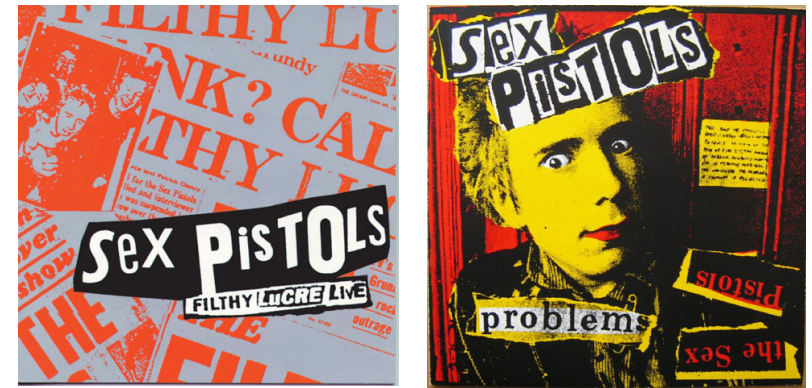
Görsel 12. Pretty Vacant, 1977 (Üstte Sağda)

Görsel 13. God Save the Queen, 1977 (Altta)

Görsel 14. Live at Chelmsford Top Security Prison, 1990 (Üstte Solda)

Görsel 15. Live in Chelmsford Prison, 1990 (Üstte Sağda)

Görsel 16. Filthy Lucre Live, 1996 (Altta Solda)

Görsel 17. Problems, 1998 (Altta Sağda)

"Sex Pistols" un, "There'll Always Be An England" albüm kapağı, Hannah Höch'un 1919 yılında yapmış olduğu kolajla büyük benzerlik taşımaktadır.

Eser, Höch'ün Yemek Bıçağı Dada Almanya'nın "Bira Göbekli Weimar Kültür Çağını Kesiyor" başlıklı fotomontajıdır. O dönem yazılan eleştirilere bakılırsa, fuarda en çok ilgi gören eser budur, muhtemelen dönemin kültürel politikası çerçevesinde zengin okumalara kapı açtığı için... Montajın üst sağ köşesinde "Dada-karşıtı" güçler dizilidir: son imparatorluğun asık yüzlü temsilcileri, ordu ve yeni Weimar hükümeti. Aşağıda, Dada köşesinde, sanatçılar, komünistler ve radikaller yer alır. Raoul Hausmann, Karl Marx'ın kafasının monte edilmiş olduğu bir makine tarafından preslenmektedir. Bir metre genişliğindeki kolajda başka anatomik makineler de

vardır; Pola Negri gibi kadın film yıldızları Alman düzeninin bıyıklı temsilcileriyle savaşılmaktadır. Höch sağ alt köşeye, o dönem Avrupa'da kadınlara oy hakkı tanıyan ülkeleri gösteren küçük bir harita da yapıştırmıştır (<https://www.e-skop.com/skopbulten/berlin-dadacilari-arasinda-bir-kadin-hannah-hoch/1742>).

Buna benzer bir protest tutum, Sex Pistols'un albüm kapağında da kendini göstermektedir. Grubun konser ve izleyici görüntülerinden, albümün ismi olan "There'll Always Be An England"a gönderme yapan İngiltere'nin simgelerine, iki katlı otobüslerden, mimari tasarımlara ve bunlara eşlik eden eğik, birbiriyle farklı açılar oluşturan ve kompozisyon içerisinde adeta uçuşan tipografi kullanımlarıyla oluşan albüm kapağı, Dada fotomontaj tekniklerinin yeniden yorumlanmasının göze çarpan örneklerinden bir diğeri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görsel 18. There'll Always Be An England, 2008 (Solda)

Görsel 19. Hannah Höch, Kolaj, 1919 (Sağda)

Dada'nın kolaj tekniklerini günümüz modern tasarım sanatına uygulayan bir diğeri sanatçı ise İtalyan illüstratör ve grafik tasarımcı Nazario Graziano'dur. Yapmış olduğu kolaj ve illüstrasyonlarında Dada'nın etkilerini görmek mümkündür. Sanatçı "Black Book"² adlı internet sitesinde yapmış olduğu

² <https://bbook.com/nightlife/love-hate-and-dadaism-the-art-of-nazario-graziano/>

bir röportajda, ilham kaynaklarının öncelikle Dada hareketi, sonrasında ise Raymond Savignac, Jackson Pullock, 50'lerin bilim kurgu filmleri, 70 ve 80'lerin illüstrasyon ve fotografik kitapları, eski İtalyan filmleri ve aktörleri, Alfred Hitchcock filmleri ve müzik olduğunu belirtmiştir.

Görsel 18. Nazario Graziano, kolaj (Solda)

Görsel 19. Nazario Graziano, kolaj (Sağda)

Sonuç

Birçok Dada tekniği, özellikle karışık tipografileri, dağınık kesimleri, rakamları ve yüksek gerilimleriyle, modern grafik tasarım kolajlarının standart bir parçası olmuştur. Aslında, reklam tasarımcılarının ellerinde kolaj, görsel enerjiyi etkinleştirmek ve karmaşık mesajları yoğunlaştırmak için çok yönlü ve güvenilir yöntemlerden biri haline gelmiştir. Ancak Dadaistler tarafından geliştirildiklerinde, kolaj ve fotomontaj, resimdeki alan yanılması, halk söyleminin, kültürel beklentilerin ve tanıdık direktiflerin politik etkilerinin bozulma teknikleriydi (Drucker, McVarish, 2013: 180).

Dadacılar için bu teknikler, savaşa zorlayan afişlerle dolu bir dünyada propaganda karşıtı bir sunumdur. Orijinal Dadacılar yarattıklarında hiçbir anlam ifade etmediklerini iddia etseler de, sanat eleştirmenleri çalışmalarında derin bir sosyal yorum ve eleştiri bulmayı başarmışlardır. Dada sanatı genellikle Sürrealizm ile bağlantılıdır ve Pop-Art hareketinin yükselişinde derin bir etkisi olduğu görülmektedir.

Dada çağında, karmaşık fotomontajlar genellikle çok büyüktü ve çoklu görüntü katmanları ve alternatif kağıt dokuları işleri çok kalınlaştırıyordu. Boyutların eşleşmesi veya karmaşık bir baskı işlemi ile yeniden basılması, gereken görüntülerin kullanılmasıyla fotomontaj uygulamalarını çok daha karmaşık hale getirmiştir. Dijital çağ tüm bu sorunları çözmüş, aynı za-

manda bu hatalar kolayca giderilebileceği için, hatalara daha da fazla izin verilmiştir. Bu tür sanat eserlerini ve tasarımları yaratacak araçlar mevcuttur; modern tasarımcılar bu araçları kullanmış ve Dadacı sanatçıların, çalışmalarını yönlendirmelerine yardımcı olmalarına izin vermişlerdir.

Dada sanatının yöntem ve teknikleri bugün de kullanılmaya devam etmektedir. Modern dönemde de aynı orijinal Dadacıların çalışmalarında olduğu gibi, algılanan anlam genellikle sanatçının niyetinden uzaktır. Tasarımın bir kişi için anlamsız olabileceği düşüncesi, bir başkası için güçlü bir anlama sahip olsa da, Dadacı çalışmaları karakterize eder. Bir çalışma içindeki duygu ve belirsizlik, izleyicinin bazı anlamlandırmalara maruz kalması ve bunları yorumlaması gereğini ifade eder.

Dada ile ilgili teknikler her yerdedir; afişlerden, albüm kapaklarına, reklam panolarına kadar, Dada'dan alınan ilham, modern tasarımda çok güçlüdür. Dada prensiplerini ve tarihini daha iyi anlayarak, modern sanat ve tasarım alanını geliştirmek için yeni yollar bulunacaktır.

Kaynakça

- Becer, E. (2015). İletişim ve Grafik Tasarım. Ankara: Dost Kitabevi.
- Bektaş, D. (1992). Çağdaş Grafik Tasarımın Gelişimi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Chwast, S., Heller, S. (1988). Graphic Style From Victorian To Post-Modern. London: Thames and Hudson.
- Drucker, J., McVarish, E. (2013). Graphic Design History A Critical Guide. New Jersey: Pearson.
- Eskilson, S.J. (2007). Graphic Design A New History. New Heaven, Connecticut: Yale University Press.
- Friedman, M. (1989). Graphic Design in America: A Visual Language History. Minneapolis: Walker Art Center.
- Hodge, S. (2011). Gerçekten Bilmeniz Gereken 50 Sanat Fikri (çev. E. Gözgül). İstanbul: Domingo.
- Lynton, N. (1989). Modern Sanatın Öyküsü. London: Phaidon Press Limited.
<https://www.e-skop.com/skopbulten/berlin-dadacilari-arasinda-bir-kadin-hannah-hoch/1742>

Görsel Kaynakları

- Görsel 1: <https://www.e-skop.com/skopbulten/dadanin-100-yili-dada-dergisi/2890>
- Görsel 2: <https://www.e-skop.com/skopbulten/dadanin-100-yili-dada-dergisi/2890>
- Görsel 3: <https://tmlarts.com/kurt-schwitters/schwitters-cover-of-merz-1-holland-dada-1923/>
- Görsel 4: <https://tr.pinterest.com/pin/257901516131103944/>
- Görsel 5: http://www.designhistory.org/Poster_pages/PhotoPoster.html
- Görsel 6: <https://www.johnheartfield.com/John-Heartfield-Exhibition/john-heartfield-art/berlin-dada-art-grosz-heartfield-hoch>

Görsel 7: <https://www.discogs.com/track>

Görsel 8: <https://www.josposters.com/products/2006-the-raconteurs-atlantic-city-concert-poster-by-rob-jones>

Görsel 9: https://www.covermytunes.com/cd-cover/Franz_Ferdinand-201257489.html

Görsel 10: [https://en.wikipedia.org/wiki/Lucid_Dreams_\(Franz_Ferdinand_song\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Lucid_Dreams_(Franz_Ferdinand_song))

Görsel 11: <https://www.headstuff.org/entertainment/music/music-features/punk/>

Görsel 12: <http://www.covermesongs.com/2018/04/five-good-covers-pretty-vacant-sex-pistols.html>

Görsel 13: <https://www.designstreet.com.au/punk-rock-changed-design-history/>

Görsel 14: <https://totheleftofwest.livejournal.com/6701.html>

Görsel 15: <https://totheleftofwest.livejournal.com/6701.html>

Görsel 16: https://www.covermytunes.com/cd-cover/Filthy_Lucre_Live-714354110.html

Görsel 17: <https://www.discogs.com/Sex-Pistols-Curse-Problems/master/382945>

Görsel 18: <https://www.discogs.com/Sex-Pistols-Julien-Temple-Therell-Always-Be-An-England-Live-From-Brixton-Academy/master/359930>

Görsel 19: <https://unittwentyfour.wordpress.com/2013/10/11/dada-collage/>

Görsel 20: <http://www.nazariograziano.com/>

Görsel 21: <http://www.nazariograziano.com/>